

Nye paradigmer i sproghistorie og historisk grammatik

Objekttyp: **Chapter**

Zeitschrift: **Beiträge zur nordischen Philologie**

Band (Jahr): **31 (2001)**

PDF erstellt am: **18.09.2024**

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Nye paradigmer i sproghistorie og historisk grammatik

“Nye paradigmer i sproghistorie og historisk grammatik” – dette er en flot titel på mit foredrag, men jeg vil gerne indrømme at det slet ikke er mig der har fundet på den. Den ser jo ud som om foredragsholderen var en meget lærd og teoretisk begavet moderne lingvist som ved besked om alle aktuelle strømninger og metoder i sprogvidenskaben, som kan tage stilling til den nuværende situation og bestemme nøjagtigt, hvad der burde gøres, når man skriver en moderne sproghistorie. Foredragsholderen er imidlertid kun en sproghistoriker og dialektolog af den gamle skole, en der simpelthen er blevet konfronteret med en situation som på grund af de sidste 20–30 års fantastiske lingvistiske udvikling er temmelig radikalt forandret i forhold til hvad den endnu var i begyndelsen af tresserne. Den gang jeg mere intensivt beskæftigede mig med sproghistorie (fremfor alt indenfor det vestnordiske område), kunne man endnu være bekendt at holde sig til gammel positivisme med ældre sproggeografi, og da jeg udgav min lille bog *Die Gliederung des Nordgermanischen* i 1973, var dette lige i slutningen af “de gode gamle tider”. Jeg behøver vist ikke opregne, hvad der er sket i mellemtiden. Ikke blot strukturalismen, der i Danmark har en længere tradition end mange andre steder, men også en masse andre teorier og metoder som generativ-transformationel grammatik, sociolingvistik, pragmatik, tekstlingvistik og mange andre har fængslet nye generationer af sprogforskere og dermed rokket det gamle fra grunden på en måde der tvinger til ny tænkning, til at gennemprøve sin stilling, når man skal gå i gang [10] med en ny sproghistorie. Sprogvidenskabens nuværende situation er en udfordring for den sproghistorisk interesserede og der er mange spørgsmål der skal besvares: hvordan skal man løse det gamle problem med synkroni/diakroni? hvordan skal teori og empiri forholde sig til hinanden i sprogvidenskab og sproghistorie? hvor meget af de moderne teorier skal man forsøge at integrere i en sproghistorisk fremstilling? har de nye teorier været til skade for sproghistorien eller tværtimod givet den nye impulser (eller kan de give den nye impulser)? osv. At sproghistorie skulle være død eller inaktuel er der vistnok i begyndelsen af halvfemserne ingen der tror, men det er ikke så længe siden der blev talt om sproghistoriens krise og dens mangel på selvrefleksion osv. På den anden side har der til trods for den teoribølge der siden midten af tresserne skyllede ind over de vesteuropæiske lande, allerede i halvfjerdsere været stemmer der gik ind for en genoplivelse af empirismen, for mere parole i stedet for langue, for performans i stedet for kompetens, for diakroniske udviklingsforløb og sociologiske sammenhænge, for psykologiske, pragmatiske og areale synspunkter. Allerede i 1977 skrev svenskeren Tore Janson i en rapport fra den tredje konference om historisk lingvistik (Janson 1977):

What appealed most to me were a number of presentations of skilful and imaginative practical work ... All the theories lie in ruins, and what people suggest is mainly to use bits and pieces from the earlier structuralists, the neogrammarians, and what not ...

Dette var nu også lidt overdrevet, når vi tænker på firsernes teoriproduktion med bl. a. et nyt opsving for transformationsgrammatikken, men der har utvivlsomt været en tiltagende sproghistorisk interesse siden i det mindste i anden halvdel af halvfjerdserne. Et monumentalt eksempel på denne interesse på tysk område er det store tobindsværk *Sprachgeschichte*, udgivet af Stefan Sonderegger, Oskar Reichmann og Werner Besch i serien "Handbücher zur Sprach- und Kommunikations- [11] wissenschaft" i 1984/85; meningen er at der skal udgives noget tilsvarende om nordisk sproghistorie i samme række.

Men som allerede sagt, betyder denne nye interesse selvfølgelig ikke at man uden videre eftertanke skal eller kan gå tilbage til de gamle positivistisk-diakroniske metoder, og dette der da mit udgangspunkt for i et lille forsøg at gøre rede for hvordan traditionel sproghistorie muligvis kunne tilpasses mere moderne krav. Inden jeg går i gang med min lille oversigt, skal jeg imidlertid påpege et par synspunkter af almindelig karakter:

1. Jeg går ud fra at det er dansk sproghistorie der står i centrum af tilhørernes interesse, men jeg skal alligevel tage et eller andet som kan være af særlig interesse i forbindelse med en sproghistorie der omfatter hele Norden op,

2. Hvad der er vigtigere: jeg vil lægge hovedvægten på sproghistorie i egentlig forstand, d. v. s. en sproghistorie der omfatter både de rent lingvistiske data og deres relationer til ekstralingvistiske, kulturhistoriske faktorer. De fleste nordiske sproghistorier, der er blevet skrevet, domineres jo i høj grad af det der plejer at kaldes for "historisk grammatik": historisk lyd- og formlære, historisk syntaks, historisk leksikologi og orddannelseslære. Også de sproghistoriske arbejder der er blevet gjort i de sidste år, drejer sig for det meste om diakronisk systemlingvistik eller, mere principielt, om sprogforandringernes almindelige karakter og lovmæssigheder (på tysk "Sprachwandel"). Jeg mener ikke at grammatikalske detaljer eller erkendelsen af sprogforandringernes almindelige love er uvæsentlige, og jeg skal også i det følgende komme tilbage til en del af disse detaljer, men som sproghistoriens endelige mål synes jeg at et humanvidenskabeligt koncept er det mest spændende – et koncept der sætter sproget i forbindelse med menneskenes åndelige og sociokulturelle udvikling. Skautrups sproghistorie med dens forening af lingvistiske data og almen kulturhistorisk baggrund står for mig som ideal, men også den kulturhistorisk-humanvidenskabeligt orienterede sprogforsk- [12] ning der er blevet realiseret i den tyske *Sprachgeschichte*, er efter min mening meget tiltalende. I forordet der hedder det bl. a. :

Es ist die Tradition, die insgesamt für die Sprachgeschichtsschreibung des Deutschen dominant gewesen ist, die aber dennoch immer in einem weitgehenden Gegensatz zu systemorientierten Wissenschaftsauffassungen stand, insbesondere zur Zeit der Junggrammatiker und in den von der langue-Linguistik geprägten sechziger und siebziger Jahren unseres Jahrhunderts,

og videre:

Die wesentlichen Aussagen dieser Konzeption lauten in heutiger theoretischer Fassung: Sprachen werden von Menschen gesprochen; Sprechen ist Handeln; dies geschieht erstens prinzipiell in kommunikativen Situationen gegenüber Mitmenschen; es geschieht zweitens unter kommunikationsbedingter Bezugnahme auf eine Wirklichkeit; und es geschieht drittens nach geschichtlich erlernten, sozial gültigen, aber dennoch (oder gerade deshalb) variablen und veränderbaren Regeln (s.V)

Når jeg nu går over til at drøfte enkelte forskningsgrene som man kunne eller burde tage hensyn til i en moderne sproghistorisk fremstilling, skal jeg ikke dvæle for længe ved *diakroni/synkroni*-problematikken. Den er jo ikke ny og det siger også sig selv at det er diakronien der skal stå i forgrunden. Spørgsmålet er kun, i hvor høj grad man også skal tage synkroniske synspunkter med, eller nærmere bestemt: hvor meget hensyn man skal tage til strukturalistiske metoder. I og for sig er det jo klart at ligesom et system indeholder mange træk der kun kan forklares ad diakronisk vej, så er der mange træk i et diakronisk udviklingsforløb som kun kan forstås ud fra systempåvirkninger og man gør derfor klogest i at forsøge at kombinere de to synsmåder på en eller anden måde. Der er mange muligheder mellem en (rent) atomistisk fremstilling af de enkelte udviklinger i frem for alt lyd- og formlære på den ene side og en ensidig hensyntagen til sprogsystematiske [13] synspunkter på den anden side, og hvor den gyldne middelvej skal gå, kan vel næppe afgøres generelt, det afhænger jo bl. a. af sprogstoffets art og mangfoldighed. Men principielt set består problemets løsning i fremstillingen af synkroniske systemer som betinget af diakroni og af diakronien som betinget af systematiske forhold og forløb. Og dette betyder i den praktiske sproghistorieskrivning en kombination af længde- og tværsnit med henvisninger i alle retninger: fra det diakroniske forløb til det forudgående og det efterfølgende system, indenfor diakronien fra den ene sproglige kategori til den anden, og fra synkronisk systematik til forudgående (evt. efterfølgende) kronologiske forløb. Der findes mange varianter af en sådan syntese af diakroni og synkroni – bl. a. Jäger 1984 nævner en hel række betegnelser som “systemhistorie”, “strukturel diakroni”, “synkronisk diakroni” osv. – og der eksisterer næppe en eneste saliggørende beskrivelsesmodel. Den må gerne være mere eller mindre strengt strukturalistisk, men at der lige indtil nutiden også er blevet brugt temmelig traditionelle modeller, vises bl. a. af Einar Haugens *Scandinavian Language Structures* som kom så sent som i 1982.

Et ikke blot praktisk spørgsmål i denne sammenhæng er imidlertid, hvor mange tværsnit man skal tage sigte på f. eks. i de nordiske sprogs historie. Haugen 1976 regner her med fem perioder (proto-, common-, old-, middle- og modern Scandinavian), Skautrup 1944–1970 regner for det danske sprogs vedkommende med ni, og man kunne i og for sig tænke sig endnu flere afdelinger (eller perioder), f. eks. ved at lave tværsnit hvert 100. eller 200. år. Først ved at følge udviklingsforløbet så tæt som muligt, kunne man jo få et begreb om forholdet mellem sprogvariation og sprogudvikling og man har derfor en vis forståelse for Coseriu 1974 som helst ikke

vil skelne mellem tilstand og forløb, fordi “sproget altid forandrer sig som system”. Et andet spørgsmål er jo, hvordan en så nær forbindelse af diakroni og synkroni kunne gennem- [14] føres i praksis. Når man skal skrive en alsidig nordisk sproghistorie, bliver jo sagen ydermere kompliceret ved at det drejer sig om udviklingen af et flertal sprog, der pågår parallelt, så at man allerede i oldnordisk/ældre middeldansk tid må regne med fire-fem forskellige sprogsystemer. Dette betyder at man skal bruge en komparativ metode og der er da en vis fare for at fremstillingen bliver uoverskuelig, hvis den går altfor meget i detaljer.

Den *komparative fremstilling* frembyder i det hele taget en række problemer som det turde være vanskeligt at finde en tilfredsstillende løsning på, men et væsentligt krav til den er efter min mening, at den for at være brugbar skal bygge på et relativt enkelt skema som gør det muligt med tilstrækkelig tydelighed at få både de store sammenhænge og de mere specielle forhold i de enkelte sprog og dialekter frem. Et centralt problem ved den komparative fremstilling er, hvor vidt der skal bruges strengt *kontrastive metoder*; dette har naturligvis først og fremmest betydning for en alsidig nordisk, men kan måske også undertiden blive aktuel i den specielt danske sproghistorie. Som bekendt, har kontrastiv grammatik/lingvistik været aktuel i de sidste 30–40 år, og mange forskere har fremhævet og også i praksis vist at den ikke blot skulle bruges i didaktisk øjemed, men også i den egentlige sprogvidenskabs tjeneste (et eksempel er Braumüller 1977, 1991) og man har også anbefalet kontrastive analyser som ikke skulle være begrænsede til sprog, men udvides til en “multilateral kontrastiv lingvistik” (således Munske 1972). At der skal anvendes kontrastive synspunkter er klart og det er naturligvis særlig påkrævet i et sproghistorisk tværsnit, men det kan dog også være nyttigt i længdesnittene. Det er imidlertid et stort problem, hvordan vi nærmere skal definere kontrastiv grammatik. Mens den ældre grammatik mere tilfældigt pegede på sprogkontraster, har yngre forskere, der er gået ind for en moderne kontrastiv grammatik, hævdet at der bare kunne være tale om en videnskabelig kontrastiv [15] metode, såfremt man lagde en stringent strukturalistisk eller (helst) generativ model til grund (den generative transformationsgrammatiks dybdestruktur skulle være særlig velegnet til at tjene som tertium comparationis, som fælles basis). Det er nok meget vigtigt at gennemføre kontrastive analyser indenfor en fast, systematisk ramme, men man kan alligevel være i tvivl om hvor strenge de metodiske krav skal være. Ikke mindst en streng generativ model turde frembyde en hel del teoretiske og praktiske vanskeligheder. En sådan model medfører et altfor stort apparat til at en konsekvent kontrastiv analyse ville lade sig realisere i hvert fald i en så stor ramme som en nordisk sproghistorie. Nogle af de strenge “kontrastivister” har desuden selv påpeget, hvor vanskeligt det eventuelt kan være at trænge ned til forskellige sprogs fælles basisstruktur, hvor lidt mange sprogsystemer lader sig sammenligne indenfor en stringent teoretisk ramme. Og ganske særlig problematisk er det at operere med en kompetensorienteret model i tilfælde, hvor kontrasten hovedsagelig ligger på paroleplanet (for at nævne et eksempel: ved en kontrastiv analyse af passivformerne i tysk respektive i de nordiske

sprog kan vi nok finde frem til nogle regler der kan formaliseres ud fra en generativ model, men den faktiske sprogbrug falder i høj grad udenfor disse regler, idet den i stor udstrækning er bestemt af pragmatiske, sociolingvistiske og stilistiske faktorer). Så vidt jeg kan se, kan man da også nå ligeså gode resultater ved en mere moderat, hovedsagelig strukturalistisk form af kontrastiv lingvistik. Bl. a. viser Haugen 1976 i sin "contrastive sketch", hvor langt man kan nå med en taxonomisk-strukturalistisk model, og syntaktiske undersøgelser som Askedal 1983 bekræfter at man indenfor dette område med fordel kan bruge Diderichsens grammatikmodel som udgangspunkt.

Det er med rette blevet sagt at den videnskabelige kontrastive lingvistik har en vis lighed (eller berøring) med *sprogtypologien* og man kan vel også gå ud fra at den i tiden fra tresserne [16] til firserne genoplivede interesse for sprogtypologien har fået en væsentlig stimulans fra den kontrastive betragtningsmåde. Hovedforskellen mellem de to er vel den at kontrastiv lingvistik lægger mere vægt på hvad der adskiller sprogene, mens i hvert fald visse typologiske modeller først og fremmest tager sigte på hvad de har fælles, – og videre: at kontrastiv lingvistik hovedsagelig er nutidsorienteret, mens typologien i det mindste også har en vigtig historisk dimension, hvad enten det drejer sig om genetisk slægtskab eller sprogkontakt. Typologien i største almindelighed har jo sit hovedsagelige interesseområde i et sprogs (eller flere sprogs) morfologisk-grammatikalske udvikling, hvor der endnu venter en række vigtige arbejdsopgaver, men den har også sin specielle betydning i *sprogkontaktforskningen*. At sprogkontaktforskningen har en fast plads i den nordiske sproghistorie og at sprogkontakterne, især med nedertysk, også udover låneordene har spillet en stor rolle, er velkendt og at de typologiske kontakter mellem dansk-oldskandinavisk og nedertysk har og har haft stor betydning, er i den sidste tid blevet stærkt fremhævet af særlig Kurt Braunmüller (se Braunmüller-Diercks 1993, især s. 137–160). I en række år, d. v. s. ganske særlig i halvfjerdsene og begyndelsen af firserne har specielt Greenbergs ledstillingstypologi (Greenberg 1963, Lehmann 1981a) tiltrukket sig en hel del forskeres interesse (og den gør det stadigvæk f. eks. i Bechert-Wildgen 1991), idet man mente at kunne forklare væsentlige træk af den ældre nordiske sprogudvikling ud fra en almindelig "drift" fra SOV til SVO med ledsagende fænomener eller – i de tilfælde som ikke passede til dette skema – ud fra en hypotese om et nordisk-baltisk eller Østersø-"Sprachbund", også kaldt "Wikinger-Bund" (således Lehmann 1978, Ureland 1977–1978). Det drejer sig om centrale fænomener i de nordiske sprog som efterhængt artikel og s-passiv som man med denne hypotese troede at have fundet en forklaring på, men der er også kommet mange kritiske indvendinger mod denne sprogtypologi og måden den er [17] blevet anvendt på i nordisk sproghistorie (se bl. a. Comrie 1981), og der er virkelig grund til at være meget forsigtig. Det er ikke sikkert at "indogermansk" har været et (rent) SOV-sprog, og det er ikke sikkert at Greenbergs teori om sammenhæng mellem ledstilling og bestemte andre syntaktisk-morfologiske fænomener i det hele taget er holdbar. Allerede det faktum at efterhængt artikel og

s-passiv bedømmes fundamentalt forskelligt af Lehmann-Ureland (som hørende til SOV-struktur) og af Braunmüller 1982 (som hørende til SVO-struktur), er påfaldende, og når Lehmann endogså henregner den "omlydsløse" periode i urnordisk tid til finsk-lapsk SOV-påvirkning, er dette en hypotese der mangler enhver støtte i empirisk materiale. Men selv om den slags typologi næppe er holdbar, mindsker dette hverken sprogtypologiens eller sprogkontaktforskningens værdi i og for sig. Når det gælder sprogkontaktforskning, må vi ganske vist være meget forsigtige med et begreb som "structural borrowing", men at vi principielt må regne med det, er der ingen tvivl om og desuden er der mange andre vigtige interferensfænomener, bilingualismeproblemer o. l. som gør dette område til et af de vigtigste arbejdsfelter i nordisk sprogvidenskab, og det er med rette sprogkontaktforskningen er blevet betydeligt udvidet siden den anden verdenskrig. Jeg behøver vist ikke her at komme ind på mange detaljer. Store projekter er eller har været i gang: konferencerne "Niederdeutsch in Skandinavien", Braunmüllers projekt "Das Mittelniederdeutsche und seine Rolle beim typologischen und lexikalischen Umbau der altskandinavischen Sprachen", Lennart Elmeviks Uppsalaprojekt om nedertysk indflydelse i svensk, Hans-Peter Naumanns Zürich-projekt "Der Einfluss des Hochdeutschen auf die schwedische Standardsprache seit der Reformation"; Vibeke Winge har skrevet det tyske sprogs historie i Danmark (Winge 1992); lidt tidligere var det de nordiske indvandrersprog i Amerika der blev undersøgt osv. osv. Og det er ikke blot det lingvistiske der undersøges, men også hele den historiske, [18] kulturhistoriske, psykologiske, etnografiske osv. baggrund for de lingvistiske fænomener, og dette er netop ting der er af stor betydning for en sproghistorie som en menneskers historie som jeg synes må være et centralt koncept.

Den største udfordring til den mere traditionelle lingvistik er unægtelig kommet fra *den generative transformationsgrammatiks* side. Udfordringen bestod ikke blot i konkurrencen mellem synkroni og diakroni, men hvad der måske var særlig farligt for de traditionelle metoder, var at der også indenfor den generative grammatik blev gjort krav på at man kunne skrive sproghistorie. Her skete der noget radikalt nyt som ikke blot var en teori, men som kunne se ud som et virkelig nyt paradigme for sproghistorieskrivning. For selv om generativ grammatiks primære mål var beskrivelsen af sproget som logisk proces og interessen således koncentrerede sig om synkroni og teori indenfor rammen af en idealiseret, hverken historisk eller socialt betinget sprogsituation (kompetens), blev der som bekendt efterhånden også gjort forsøg på at overføre det regelsystem (regelapparat) som man havde fundet ud af også på den historiske sprogforandring, hvor særlig Robert King 1969 indførte begreber som regeltilføjelse, regeltab, regelomordning og regelforenkling (generalisering). Dermed skulle man først og fremmest få større indsigt i sprogforandringen og dens lovmæssigheder, men det er samtidigt klart at den konkrete sproghistorie ikke kunne forblive upåvirket af dette. Så vidt jeg kan se, var det særlig to teorier, der i denne fase af den generative grammatik blev relevante for sproghistorien:

- påstanden om at reglerne, der gælder indenfor en synkronisk grammatik, afspejler innovationernes kronologi,
- antagelsen, at der i sproghistorien fungerer samme reglemekanisme som ved børnenes sprogindlæring,

og disse teorier resulterede i nogle meget betænkelige “overgreb” på sproghistorien. Dels blandede man reglernes “økonomi” og deres historiske gyldighed sammen, idet man for- [19] mulerede reglerne ud fra hensigtsmæssighedens synspunkt og bagefter troede at de var historiske, dels gik man ud fra at børnenes almindelige tendens til regelforenkling generelt også gjaldt for historiske sprogforandringer. Et berøgt eksempel på det sidste er Kings fortolkning af den højtytske lydfor skydning, som ifølge ham må være begyndt i nord, fordi den dér er svagere gennemført end i syd og reglerne ifølge børnesprogets logik kun kunne udvides, ikke indskrænkes – en fortolkning som vendte op og ned på en gammel sproghistorisk tradition og delvis også var i strid med det historiske materiale. Generativisterne lod sig gerne nøje med troen på teorien og brød sig i almindelighed ikke så meget om den historiske overlevering, men deres støtte i teorien holdt ikke ret længe. Et første angreb mod generativ historisk lingvistik blev startet af Raimo Anttila på Umeå-kongressen i 1973 (Anttila 1975), og i de følgende år kom der i diakroniens navn megen skrap kritik mod den generative transformationsgrammatik (se bl. a. Lehmann 1981b). Det ville nok ikke være retfærdigt at forkaste dens diakroniske ambitioner helt. De er nok i de senere år blevet mere mådeholdende; naturlighedsteorien har måske gjort dem mere acceptable; der er blevet gjort en del forsøg i diakronisk transformationel syntaks som fortjener at tages alvorligt (således af Lightfoot 1979); i den historiske fonologi kan det stadigvæk være en fordel i visse tilfælde at operere med “underlying forms”, med overflade-/dybdestrukturer (f. eks. ved det nye diftongsystem i dansk) og det er muligt at et eller andet bidrag til sprogforandringens teori er troværdigt. Men generelt set har vi nok i dag ingen grund til at fæste samme tro til den generative grammatiks “forklarende kraft” som f. eks. Bo Ralph i begyndelsen af halvfjerdserne forkyndte i sin *Introduktion i historisk sprogvidenskab* (Ralph 1972: 74).

Det synes også at være ganske betegnende, hvad der i *Sprachgeschichte* står om den generative grammatiks forhold til sproghistorien (Mayerthaler 1984). Oplægget karakteriseres [20] ved en mærkelig svingen frem og tilbage mellem positive og negative vurderinger. Forfatteren indrømmer at generativ grammatik har bidraget til nye indsigter i sprogforandringens muligheder, men kritiserer alligevel at den har forsømt for alvor at bygge sprogforandringens fænomener ind i sin teori. Han registrerer positivt børnesprogenes store rolle i generativ sproghistorie (med direkte henvisning til King 1969) og fremhæver også den naturlige generative grammatiks værdi bl. a. for opfattelsen af ledstillingsforandringer, men på den anden side fordømmer han adskillige aspekter af den historiske generative sprogvidenskab som hokuspokus-lingvistik og mener til sidst at den ganske vist har leveret gode bidrag

til forståelsen af sprogforandringen, men at den alligevel står ganske hjælpeløs over for sprogforandringens fænomen: den ideale taler/hører i et homogent sprogsamfund er virkelighedsfremmed; dikotomien kompetens/performans er for snævert defineret; den strukturalistisk prægede høje prioritering af synkronien fører i altfor høj grad til en ophobning af statiske sprogtilstande; den generative grammatiks forudsætning at det skulle være muligt uden hensyn til tidsfaktoren at gennemføre lingvistiske analyser, er en illusion. Alt i alt mener Mayerthaler at generativ grammatiks forsøg at få greb på fænomenet sprogforandring er mislykkedes og at den også i fremtiden vil mislykkes, med mindre den mere eller mindre drastisk modificerer sin teori. Man kan nok ikke sige at generativ transformationsgrammatik har været virkningsløs inden for det sproghistoriske og historisk-grammatiske arbejde. Takket være dén har jo bl. a. formaliseringen af sproglige data, som i og for sig ikke var dens opfindelse, taget et uhyre stort opsving, og denne bliver nok ved at tiltrække både forskere og studenter også uden for det generative område (den bruges jo i høj grad bl. a. i sociolingvistik og varationslingvistik). Noget for sproghistorien betydningsfuldt nyt paradigme kan der imidlertid næppe være tale om. [21]

Der er imidlertid andre metoder og teorier som er blevet aktuelle i den "eftergenerativistiske" tid, som en sproghistoriker også må tage stilling til og som måske – i det mindste i det lange løb – kan blive til virkeligt nye paradigmer. Mens den generative lingvistik i løbet af halvfjerdserne blev mindre og mindre populær, kan der i disse år og senere hen spores en tydelig tendens til ny interesse for det konkrete, empiriske, en tendens bort fra kompetenslingvistikken og hen imod mere performansorienterede problemstillinger, ja man begyndte delvis ligefrem at afvise adskillelsen af kompetens og performans. Ved siden af sociolingvistikken (som jeg kommer tilbage til) er det særlig *pragmalingvistikken*, der siden midten af tresserne har tiltrukket sig en tiltagende interesse med forskning og analyser omkring spørgsmål som: hvordan man forholder sig (sprogligt) i en bestemt kommunikationssituation, hvilke sproghandlinger man udfører med hvilken hensigt o. l. Pragmatikken eller sprogbrugsanalysen er nok ikke så let at definere; den omspænder et vidt felt mellem sociolingvistik, semantik og tekstvidenskab og består af mange forskellige retninger. I vor sammenhæng er det nok to retninger der er af særlig betydning:

1. analysen af den enkelte sproghandling (ty. "Sprechakt"), med præsuppositions-teori, samtaleanalyse osv.,
2. en pragmatisk orienteret tekstteori, der delvis er smeltet sammen med den mere formelle tekstteori til en almindelig diskussion om tekstarter (tekstmodeller).

Spørgsmålet er, hvor vidt disse synspunkter kan anvendes på historisk materiale og i en historisk fremstilling, og det er jo også her et faktum at pragmatiske metoder til at begynde med for det meste blev gennemført uden hensyn til historiske perspektiver. Det har i længere tid først og fremmest drejet sig om teoridannelse, om systematisering af sprogbrugen i forhold til den pragmatiske situation; man har først og fremmest – synkronisk eller pankronisk – koncentreret sig om den enkelte

talesituation uden situering i en historisk kontekst. Men man [22] har allerede tidligt været opmærksom på at den ældre historiske sprogvidenskab i grunden ikke har været fremmed for pragmatiske synspunkter, når den prøvede at finde ud af sprogforandringernes årsager, og fra omtrent midten af halvfjerdserne begyndte man også at overføre den moderne pragmatik til sproghistorien. Endnu så sent som i 1980 udkom der i Tyskland en lille bog med den beskedne titel *Ansätze zu einer pragmatischen Sprachgeschichte* (Sitta 1980) og den indeholder bogstaveligt talt heller ikke mere end "tilløb": som udgiveren selv siger, er tiden for en pragmatisk orienteret sproghistorie ikke moden endnu, kildeproblemet er for vanskeligt og arbejdet på det konkrete materiale burde i en første fase forberedes af videnskabsteoretiske og metodologiske refleksioner. Ganske særlig skulle man undersøge spørgsmålet, "om der findes historisk konstante pragmatiske betingelser og deraf følgende relativt stabile kommunikative adfærdsmønstre". Men i sit bidrag til *Sprachgeschichte* opridser den tyske pragmatiker Cherubim allerede et stort program for en pragmatisk sproghistorie (Cherubim 1984): han mener at det skulle være muligt, "den Verlauf von Sprachentwicklungsprozessen auf die sie bedingenden, begleitenden oder die von ihnen hervorgebrachten historischen Prozesse zu beziehen"; han foreslår en omfattende undersøgelse af relationerne mellem "ytringstyper og konteksttyper" (Wunderlich) som endeligt mål for historisk pragmatisk lingvistik og ser kun dennes begrænsning i kildeforholdene og fortolkerens afstand fra det fortolkede. De innovationer Cherubim foreslår skal dels supplere den ældre forskning, dels åbne helt nye perspektiver. Således skulle man bl. a. sætte semantiske forandringer ind i historisk-kommunikative sammenhænge; der skulle laves historiske undersøgelser af sproghandlingstyper og samtaleprincipper, af tekstarter, af sprogforandringsprocesser og af hele den historisk-social kontekst – et ganske fantastisk program i form af et omfattende sproghistorisk koncept som man hidtil næppe havde set konturerne af. Og ikke nok med [23] det: der skulle også tages hensyn til helt nye synspunkter. Den hidtil sædvanlige koncentration om standardsproget skulle opgives til fordel for forskellige andre sprogformer (bl. a. fag- og gruppesprog), i det hele taget skulle der tages mere hensyn til talesproget, sproget skulle i største almindelighed beskrives som social handling under historiske betingelser – også under mere komplekse forhold som f. eks. moderniseringens og urbaniseringens følger i senmiddelalderen, det 18. århundredes borgerlige samfund, industrialiseringen i det 19. århundrede osv. Det er et meget ambitiøst program som principielt virker meget tiltalende, men som man måske er nødt til at sætte et eller andet spørgsmålstejn til vedrørende realiseringsmulighederne. Kildeproblemet er jo meget alvorligt: selv om man kan nå langt med en eller anden form af teamwork, sætter jo materialets mangler visse grænser, både for en overskuelig fremstilling og for undersøgelsen af enkelte sprog handlinger. Det skulle ganske vist kunne lade sig gøre at belyse en enkelt sprog handling i en enkelt kommunikativ situation historisk, men meget vanskeligere er det at skildre et helt sproghistorisk forløb med fokus på situationsbetinget sproglig-kommunikativ handlemåde – vi kender jo i almindelighed kun en del af sprog-

handlingens situative kontekst og det synes derfor at være særdeles vanskeligt at sammenligne situationer fra forskellige tider. Men alligevel tror jeg, for at føre det nylig citerede videre, at der findes visse fundamentale, nogenlunde konstante situationer som kræver en sproglig-pragmatisk reaktion af en vis art og som kan følges gennem forskellige tider. For ti år siden udkom der en bog af en østerrigsk germanist, Alexander Schwarz, med titelen *Sprechaktgeschichte. Studien zu den Liebeserklärungen in mittelalterlichen und modernen Tristandichtungen* (Schwarz 1984). Det er en historisk fremstilling af sproghandlingen "kærlighedserklæring" med udgangspunkt i Gottfried von Strassburgs Tristan-roman og den søger at få en del fundamentale spørgsmål ("Leit- oder Suchfragen") besvaret, som: hvad intenderer den talende med [24] sin ytring? hvordan skal situationen være for at sproghandlingen skal lykkes? hvad er sproghandlingens indhold? osv. Ved at forene det lingvistiske, det litterære og det historiske lykkes det forfatteren at fremkomme med en overbevisende "kærlighedserklæringens historie i Tristanerne" som endogså kan inddeles i tydelige perioder som tiden før 1170, 1170–1270 osv. Han mener med rette at det (selvfølgelig indenfor visse grænser) er muligt på denne måde at lave en syntese af pragmatisk og historisk lingvistik, og man kunne godt nævne en del andre situationer/sproghandlinger som formodentlig kunne behandles på tilsvarende måde, f. eks. (høflig) tiltale, hilsen; bøn, anmodning; opfordring, tak, undskyldning, løfte, forbud o. a. Forudsat de fornødne specialundersøgelser kunne dette bidrage til en velkommen udvidelse af sproghistoriens grænser.

Som også Schwarz selv indser, er dette imidlertid kun en del af den pragmatiske sproghistories emneområder, en anden del er *tekstarternes historie* som også kan henregnes til tekstlingvistikken. Jeg skal ikke her komme ind på tekstlingvistikken i dens helhed, skønt den nok også i andre henseender kunne blive sproghistorisk relevant (f. eks. ved undersøgelser af semantisk-tematisk sammenknytning). Udforskningen af tekstarterne har nu været i gang et par årtier og den har jo på en måde sin forløber i stilforskningen der har en gammel tradition. Dens historiske relevans er blevet hævdet mere end én gang; man har krævet at sproghistorien skulle tage hensyn til tekstarterne, ja man har ligefrem hævdet at sproghistorie først og fremmest skulle være en tekstarternes historie i og med at en teksts grammatiske egenskaber afhænger af tekstarten (en karakteristisk titel er Walter Schenkers *Plädoyer für eine Sprachgeschichte als Textsortengeschichte*, se Schenker 1977). Et sådant syn har nok sin berettigelse, og taget alvorligt, ville det nok åbne store nye perspektiver for sproghistorien. Jeg er imidlertid ikke helt sikker på at der her foreligger et virkeligt nyt paradigme, eftersom man hidtil for det meste har [25] beskæftiget sig med teoretiske overvejelser. I mit bidrag til Århus-kongressen 1983 skrev jeg (Bandle 1984): "De sidste år har jo bragt os en stor bølge af tekstteoretisk litteratur; i mange tykke bøger er der blevet fremlagt forskellige forslag til tekstmodeller, til systematisk-hierarkisk inddeling af 'teksttyper', 'tekstformer', 'tekstarter', 'tekstklasser' osv., men det mærkelige er at de fleste arbejder på dette område endnu næppe er nået ud over den abstrakte principdiskussion. Ole Togeby synes at være en

af de meget få der – med udgangspunkt i nutiden – har forsøgt en eksplicit, systematisk opstilling af tekstarternes totalitet (Togebly 1977), mens Skautrup 1944–1970 og Diderichsen 1968 med væsentlig andre målsætninger har bearbejdet store dele af det historiske danske tekstmateriale. Men ellers finder man i hele den vældige litteratur om moderne tekstforskning næppe meget mere end forsøg til teoretisk grundlæggelse og en grov inddeling i nogle fundamentale typer uden nærmere relation til hverken mulighedernes hele mangfoldighed eller et konkret historisk korpus” – og videre: “Også i dette tilfælde synes der i almindelighed at være en irriterende kløft mellem teori og praksis som man endelig burde forsøge at slå bro over”. Jeg vil gerne indrømme at jeg nu, elleve år senere, er nødt til at gå i rette med mig selv. Man kan ikke sige at der slet ikke er sket noget, når det gælder sproghistoriens praktiske arbejde med tekstarterne. Bortset fra det værdifulde stilhistoriske arbejde der er blevet gjort tidligere, og den litterære genrediskussion er der virkelig tilløb til at konkretisere tekstforskningen. Der er gjort en del detailundersøgelser både på tysk og på nordisk område; en så sent som for et par år siden udgivet tysk *Studienbuch Linguistik* (se Linke u. a. 1991) påpeger ganske vist at sprogbrugshistorie endnu befinder sig i begyndelsesfasen, men blandt tre eksempler på sproghistorisk udvikling nævner den i hvert fald ét fra tekstarternes historie (fra et større projekt om det 19. århundredes sprogbrug i Ruhr-området), og i den tyske *Sprachgeschichte* indgår ikke blot en almen og teoretisk oversigt [26] over sprogarterne i tysk sproghistorie, men også fremstillinger af tekstarterne i de forskellige sproghistoriske perioder (tekstarterne i oldhøjtysk, middelhøjtysk osv.). Ligesom den allerede nævnte Alexander Schwarz foreslår i sit bidrag om de oldhøjtyske tekstarter (Schwarz 1985), skulle det være muligt i den historiske tekststartforskning at gå ud fra en minimal sprogteoretisk ramme på den ene side og en vis forhåndsviden om teksterne på den anden side og jeg tror man kunne nå ret langt ved hjælp af sådan et metodisk mønster, men det er nok karakteristisk at man i fremstillingen af de enkelte perioder i *Sprachgeschichte* endnu ikke er kommet længere end til en indholdsmæssig beskrivelse af de enkelte stof-, tema- og funktionskredse.

Det er en central og uhyre stor opgave at skrive tekstarternes historie i et sprog, at sætte dem i system for hver periode, at undersøge deres sproglige karakteristika (morfologi og syntaks, ordforråd, metaforik, retorik, tekstkonstitution osv.) og sætte dem i forbindelse med historiske, sociale og situative faktorer, at fremanalysere, hvordan de forandrer sig med tiden. Og det er næppe nok med de rent skriftlige tekster: man burde nok også trække samtaleanalysen ind, undersøgelsen af forskellige dialog- og samtalearter, selv om dette kan være vanskeligt at gennemføre systematisk især i ældre tider – så vidt jeg kan se, er man da heller ikke nået særlig langt endnu på dette område og der mangler stort set endnu en mere omfattende samtaletypologi.

Tekstforskning på kultur- og socialhistorisk baggrund har en del fælles med sociolingvistik. *Sociolingvistikken*, der i en snævrere forstand beskæftiger sig med sproget i en social kontekst, er måske det nye paradigme som de sidste tredive års

sprogforskning har været mest optaget af og som måske i det lange løb vil få den varigste betydning. Som bekendt, er den også primært synkronisk, men man har forlængst været opmærksom på at den også har en historisk dimension. Det er ganske vist blevet påpeget at historisk sociolingvistik på grund [27] af det mangelfulde materiale er vanskelig og at dens praktiske muligheder i hvert fald i gamle tider er begrænsede, så at den fortrinsvis burde beskæftige sig med forholdene i det 19. og 20. århundrede, hvor kilderne bliver rigeligere. Som modeksempler kunne man imidlertid godt pege på sproghistoriske fremstillinger som Skautrups eller Haugens eller også Hans Eggers' tyske sproghistorie (Eggers 1986) som i ikke ringe omfang tager hensyn til den sociale lagdeling, selv om de måske ikke gør det så systematisk som man kunne ønske sig. Hvor vigtigt det sociolingvistiske synspunkt er i nordisk sproghistorie, kunne man ganske enkelt vise ved et så simpelt eksempel som s-passiv, som har udviklet sig fra reflexiv ved en regeludvidelse som dog indskrænkes af "særregler" af semantisk, grammatisk og ganske særlig social art, og man behøver da heller ikke at være for pessimistisk vedrørende den historiske sociolingvistik praktiske muligheder. Så vidt jeg kan se, er det fremfor alt to formål en sociolingvistisk betragtningsmåde kan tjene:

1. forståelsen af sproghistoriske forandringer. Jeg tænker da nærmest på Labovs og andres påvisning af i hvilken retning udviklingen går i de af dem undersøgte sociale lag, undersøgelser der viser, hvor vigtig den sproglige variation er og samtidigt er et eksempel på at man i visse tilfælde med held kan bruge generativ-transformationelle modeller,
2. fremstillingen af sproghistorie som kulturhistorie. Dette har da også ældre generationer været opmærksom på og det indebærer heller ikke nogen revolutionær ny metode, men jeg ville ønske at fremtidig sproghistorisk forskning i højere grad end hidtil blev bygget på en bred sociolingvistisk empiri.

For at konkludere: det er med rette blevet sagt at sproghistorisk forskning i de sidste år har oplevet en renaissance, tyskerne har talt om "die pragmatische Wende" (i halvfjerdsene) og der er ingen tvivl om at der i de sidste femten-tyve år har været en stigende interesse for sproghistorie, for udviklingsforløb, sprogbrug og i det hele taget empiriske data. [28] Naturligvis er det ikke et spørgsmål om at gå tilbage til helt traditionelle metoder og synspunkter; den teori der er blevet produceret af den moderne lingvistik, skal have ret til at sætte sit præg på sproghistorien og det er også rigtigt at man i højere grad end tidligere er begyndt at interessere sig for den nyere og nyeste tids sprogudviklinger. Men det er positivt at man igen er begyndt at interessere sig for sprogforandringens forskellige aspekter, for spørgsmål som: hvad er det der forandrer sig i sproget? hvor hurtigt forandrer sproget sig? hvorfor forandrer det sig? hvad er det for historiske og sociokulturelle faktorer der ligger bag forandringerne? med andre ord: hvad er det for system-interne og system-eksterne årsager der udløser sproglige forandringer? Det er også positivt at man i højere grad end tidligere er blevet opmærksom på sprogvariationens betydning som indicium

for forandringernes ophav og retning og at man igen er begyndt at bruge kvantitative metoder for at få bedre greb på varianterne. Et blandt en række andre eksempler på en sådan *variationsgrammatik* er Platzack 1981, som – ligesom forbilledet Ralph 1975 – ganske vist bruger transformationsgrammatikkens formaliseringer, men som meget bestemt fremhæver forskellen fra denne: variationsgrammatikken er en performansgrammatik, den er i det væsentlige diakronisk og den er i for så vidt principielt forskellig fra transformationsgrammatikken; den indebærer derfor et virkelig nyt paradigme.

Mit koncept for sproghistorien består derfor i en kombination af mere traditionel diakroni, strukturel synkroni og åbenhed for mere moderne metoder som kontrastiv grammatik, pragmatik, tekstlingvistik osv. og hvorfor ikke også generativ-transformationel metode, hvor det synes meningsfuldt? Sådan et koncept er hverken revolutionerende nyt eller helt problemfrit. At man i diakronien i ganske stor udstrækning må bruge metoder som ligger nær op til det traditionelle, det kommer man nok ikke udenom; et andet spørgsmål er, hvor vidt en integreret fremstilling af alle de faktorer jeg har [29] nævnt er praktikabel. Dette sidste er imidlertid et af de mere praktiske problemer der stiller sig ved sproghistorieskrivning og dem vil jeg her ikke komme nærmere ind på. I stedet for vil jeg til slut endnu en gang fremhæve to navne jeg har nævnt i det foregående: Peter Skautrup og Einar Haugen. Den ene har vist, hvor langt man kan nå indenfor et enkelt sprogs historie med hovedsagelig traditionelle metoder, den anden har vist os det fællesnordisk-komparative og det strukturelle synspunkts betydning. Jeg tror vi har al anledning til at fortsætte i deres spor – under hensyntagen til hele det moderne metodeudbud overalt hvor dette er meningsfuldt. Som det endelige mål ser jeg en dansk eller nordisk sproghistorie med alle relevante lingvistiske data og i en bred kulturhistorisk kontekst: en alsidig skildring af hvordan nordisk sprog, menneskene der taler det og miljøet som det tales i, fungerer og har fungeret.

Bibliografi

- Anttila, Raimo 1975: Was there a generative historical linguistics? I K.-H. Dahlstedt (ed.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics 2*. Stockholm, 70–92.
- Askedal, John Ole 1983: Noen emner fra norsk-tysk kontrastiv grammatikk. *Norskkrift* 39, 48–73.
- Bandle, Oskar 1984: Nordiske sproghistorier. Vurderinger og krav. I Kristian Ringgaard & Viggo Sørensen (eds.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics 5*. Århus, 69–92.
- Bechert, Johannes & Wildgen, Wolfgang 1991: *Einführung in die Sprachkontaktforschung*, Darmstadt.
- Braunmüller, Kurt 1977: Kontrastive Linguistik im Rahmen der Skandinavistik. *Skandinavistik* 7, 81–105. [30]
- Braunmüller, Kurt 1982: *Syntaxtypologische Studien zum Germanischen*, Tübingen.
- Braunmüller, Kurt 1991: *Die skandinavischen Sprachen im Überblick*, Tübingen.

- Braunmüller, Kurt & Diercks, Willy (eds.) 1993: *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen* 1, Heidelberg.
- Cherubim, Dieter 1984: Sprachgeschichte im Zeichen der linguistischen Pragmatik. I *Sprachgeschichte* 1, 802–815.
- Comrie, Bernard 1981: *Language Universals and Linguistic Typology*, Oxford.
- Coseriu, Eugenio 1974: *Synchronie, Diachronie und Geschichte*, München.
- Diderichsen, Paul 1968: *Dansk prosahistorie* I,1. København [ufuldendt, fortsættelse delvis duplikeret].
- Eggers, Hans 1986: *Deutsche Sprachgeschichte* 1–2, 2. Aufl. (Rowohlts Enzyklopädie). Reinbek bei Hamburg.
- Greenberg, Joseph H. 1963: Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. I J. H. Greenberg (ed.): *Universals of Language*. Cambridge Ms./London, 73–113.
- Haugen, Einar 1976: *The Scandinavian Languages. An Introduction to their History*. London.
- Haugen, Einar 1982: *Scandinavian Language Structures. A Comparative Historical Survey*. Tübingen.
- Jäger, Ludwig 1984: Das Verhältnis von Synchronie und Diachronie in der Sprachgeschichtsforschung. I *Sprachgeschichte* 1, 711–720.
- Janson, Tore 1977: Report from the Third International Conference on Historical Linguistics. *Nordic Linguistic Bulletin* 1, 13 f.
- King, Robert D. 1969: *Historical Linguistics and Generative Grammar*. Englewood Cliffs, New Jersey.
- Lehmann, Winfred P. 1978: A shift in the syntactic type of early north Germanic and its phonological effects. I [31] John Weinstock (ed.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 3. Austin, 110–115.
- Lehmann, Winfred P. 1981a: Typologische Theorie. I W. P. Lehmann: *Linguistische Theorien der Moderne*. Bern/Frankfurt a. M./Las Vegas, 95–109.
- Lehmann, Winfred P. 1981b: Die generative Transformationsgrammatik. I W. P. Lehmann: *Linguistische Theorien der Moderne*. Bern/Frankfurt a. M./Las Vegas, 47–90.
- Lightfoot, David W. 1979: *Principles of Diachronic Syntax*. Cambridge.
- Linke, Angelika u. a. 1991: *Studienbuch Linguistik* (Reihe Germanistische Linguistik). Tübingen.
- Mayerthaler, Willi 1984: Sprachgeschichte in der Sicht der Generativen Transformationsgrammatik. I *Sprachgeschichte* 1, 792–802.
- Munske, Horst H. 1972: Vorschläge zur multilateralen kontrastiven Grammatik unter Berücksichtigung differenzierter Sprechkompetenz. *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 39, 284–299.
- Platzack, Christer 1981: Ändelsevokalismen i supinum och perfekt particip av starka verb. *Arkiv för nordisk filologi* 97, 107–136.
- Ralph, Bo 1972: *Introduktion i historisk språkvetenskap*. Stockholm.
- Ralph, Bo 1975: *Phonological Differentiation. Studies in Nordic Language History* (Nordistica Gothoburgensia 8). Göteborg.
- Schenker, Walter 1977: Plädoyer für eine Sprachgeschichte als Textsortengeschichte. *Deutsche Sprache* 5, 141–148.
- Schwarz, Alexander 1984: *Sprechaktgeschichte. Studien zu den Liebeserklärungen in mittelalterlichen und modernen Tristandichtungen*. Göppingen.
- Schwarz, Alexander 1985: Die Textsorten des Althochdeutschen. I *Sprachgeschichte* 2, 1052–1060. [32]

- Sitta, Horst (ed.) 1980: *Ansätze zu einer pragmatischen Sprachgeschichte. Zürcher Kolloquium 1978*. Tübingen.
- Skautrup, Peter 1944–1970: *Det danske Sprogs Historie* 1–5. København.
- Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, hg. von Werner Besch, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger 1–2 (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 2.1–2.2). Berlin/New York.
- Togeby, Ole 1977: *Om sprog*. København.
- Ureland, Sture 1977: Some comparative aspects of pronominal cliticization in the Baltic language area. I G. Drachman (ed.): *Akten der 2. Salzburger Frühlingstagung für Linguistik*. Tübingen, 301–319.
- Ureland, Sture 1978: Typological, diachronic and areal linguistic perspectives of north Germanic syntax. I John Weinstock (ed.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 3. Austin, 116–141.
- Winge, Vibeke 1992: *Dänische Deutsche – deutsche Dänen. Geschichte der deutschen Sprache in Dänemark 1300–1800 mit einem Ausblick auf das 19. Jahrhundert*. Heidelberg.

